

Bu kitaptaki yazılar “Osmanlı Devleti ve Kürtler” konusunda yeni yaklaşım, metodoloji ve kavramsallaştırma arayışlarının bir sonucu olarak ortaya çıktı. İbrahim Özcoşar, “Sultan ve Mir: Osmanlı Kürt İlişkilerine Giriş”te 16. yüzyılda Osmanlı-Kürt ilişkilerini değerlendiriyor. Mustafa Dehqan - Vural Genç, “Şeref b. Şah Muhammed’ten Fatih Sultan Mehmed’e Mektup”ta Kürt emirliklerinin iç yapısıyla Osmanlı-Kürt ilişkilerinin erken tarihine ışık tutuyor. Ercan Çağlayan, “16. Yüzyılda Süveydi ve Hoy Zaza/Dumbeli Emirlikleri”nde bu emirliklerin kökeni ve 16. yüzyıldaki tarihleri hakkında değerli bilgiler veriyor. Keyhan Muşir Penahi, “Erdelan Kürt Beyliği’nin Osmanlı ve Safevi devletleriyle ilişkileri”nde beyliğin bu iki devletle ilişkilerindeki merhaleleri irdeliyor. Fasih Dinç, “Osmanlı-İran Sınır Boyunda Sadakat Sağlama Biçimi Olarak Rehine Siyaseti”nde Osmanlı Devleti’nin bağlılıkları garantiye almak için uyguladığı rehine konusuna odaklanıyor. Uğur Bahadır Bayrakt, “Erken 19. Yüzyılda Kürt-Osmanlı İlişkileri: Zirki Beyleri ve Hazro’da Yerel Siyaset”te Kürt mirlerinin Babıâli ile ilişkilerinin imparatorluğun diğer yerel güçlerinden farklı ele alınmayacağını irdeleniyor. Hakan Kaya, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Sınırında Bayezid Sancağındaki Aşiretler”de Kürt aşiretlerinin sınırdaki hareketliliklerini inceliyor. Erdal Çiftçi, “Bir Hamidiye Aşiret Alayı Örneği: II. Abdülhamid Devrinde Heyderan Aşireti”nde aşiret lideri Hüseyin Paşa’nın aşiret alayları bağlamındaki rolünü araştırıyor. Yaşar Kaplan, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Şeyh Abdüsselam Barzani (1908-1914)”te şeyh ile İttihat ve Terakki arasındaki çatışmayı irdeliyor.

ISBN 978-605-105-175-8



9 786051 051758

Nezahat Başçı, “Osmanlı-Safevi İlişkileri Bağlamında Selimnamelerde Kürtler”de Sultan I. Selim dönemi Selimnamelerinde Kürtlerin nasıl değerlendirildiği inceleniyor. M. Nesim Doru, “Osmanlı-Kürt İlişkileri Bağlamında Kürt Medrese ve Tekkelerinde İlmi Faaliyetler”de Kürt beylikleri dönemindeki ilmi çalışmalara ışık tutuyor. Shahab Vali, “Kaçar-Osmanlı Savaşlarında Guran Kürtleri Üzerine Manzum Bir Belge: Mirza Kerendi’nin *Ceng-name’si*”nde Guran Kürtlerinin bu savaşlardaki rolünü inceliyor. Mustafa Öztürk, “Mela Mehmûd-i Bazıdı ve *Adât û Rûsûmât-nâme-yi Ekrâdiye* Adlı Çalışması”nda bu eserin dili, tekniği, üslubu ve muhtevası hakkında değerlendirmelerde bulunuyor.

İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ



Kitapyayinevi

₺ 35,-

OSMANLI DEVLETİ VE KÜRTLER

EDİTÖRLER

İbrahim Özcoşar

Shahab Vali

# Osmanlı Devleti ve Kürtler



Kitapyayinevi



KİTAP YAYINEVİ – 339  
İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ – 85

OSMANLI DEVLETİ VE KÜRTLER / İBRAHİM ÖZCOŞAR-SHAHAB VALİ (EDİTÖRLER)

BU KİTAP, MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ KOORDİNASYON BİRİMİ VE  
MAÜ BAP-15-EF-19 NOLU PROJE KAPSAMINDA DESTEKLENMİŞTİR

© 2017, KİTAP YAYINEVİ LTD. (TÜRKÇE YAYIN HAKLARI)

TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ  
BU KİTABI PDF FORMATINDA İNTERNETTE KAMUYA AÇMAK SUÇ TEŞKİL EDER  
EMEĞE SAYGI, KORSANA HAYIR

DÜZELTİ  
FEVZİ GÖLOÇLU

KİTAP TASARIMI  
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI  
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI  
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI  
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.  
KÂĞITHANE BİNASI  
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOÇUKSU CADDESİ NO. 3  
34408 KÂĞITHANE-İSTANBUL  
SERTİFİKA NO: 12055  
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80  
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM  
ARALIK 2017, İSTANBUL

978-605-105-175-8

YAYIN YÖNETMENİ  
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.  
KÂĞIT HANE BİNASI  
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOÇUKSU CADDESİ NO. 3/1-A  
34408 KÂĞITHANE İSTANBUL  
SERTİFİKA NO: 1107-34-009175  
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56  
E: kitap@kitapyayinevi.com  
W: www.kitapyayinevi.com

# İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

İBRAHİM ÖZCOŞAR / SULTAN VE MİR: OSMANLI KÜRT İLİŞKİLERİNE GİRİŞ 9

MUSTAFA DEHQAN-VURAL GENÇ / ŞEREF B. ŞAH MUHAMMED'TEN

FATİH SULTAN MEHMED'E MEKTUP 39

ERCAN ÇAĞLAYAN / 16. YÜZYILDA SÜVEYDİ VE HOY ZAZA/DUMBELİ EMİRLİKLERİ 53

KEYHAN MUŞİR PENAHİ / ERDELAN KÜRT BEYLİĞİNİN OSMANLI VE SAFEVİ DEVLETLERİYLE  
İLİŞKİLERİ (16 VE 17. YÜZYILLAR) 77

FASİH DİNÇ / OSMANLI-İRAN SINIR BOYUNDA SADAKAT SAĞLAMA BİÇİMİ OLARAK  
REHİNE SİYASETİ 97

UĞUR BAHADIR BAYRAKTAR / ERKEN 19. YÜZYILDA KÜRT-OSMANLI İLİŞKİLERİ:  
ZİRKİ BEYLERİ VE HAZRO'DA YEREL SİYASET 135

ERDAL ÇİFTÇİ / BİR HAMİDİYE AŞİRET ALAYI ÖRNEĞİ: II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE  
HEYDERAN AŞİRETİ 155

YAŞAR KAPLAN / OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE 179

ŞEYH ABDÜSSELAM BARZANİ (1908-1914)

NEZAHAT BAŞÇI / OSMANLI-SAFEVİ İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA

"SELİMNAMELER"DE KÜRTLER 207

M. NESİM DORU / OSMANLI-KÜRT İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA KÜRT MEDRESE VE  
TEKKELERİNDE İLMİ FAALİYETLER 241

SHAHAB VALİ / KAÇAR-OSMANLI SAVAŞLARINDA GURAN KÜRTLERİ ÜZERİNE

MANZUM BİR BELGE: MİRZAYÊ KERENDİ'NİN CENG-NAME'Sİ 263

MUSTAFA ÖZTÜRK / MELA MEHMÛD-İ BAZİDİ VE ADÂT Ū RÛSŪMÂTNÂME-Yİ EKRÂDİYE  
ADLI ÇALIŞMASI 293

DİZİN 322

MUSTAFA ÖZTÜRK\*

## MELA MEHMÛD-İ BAZİDÎ VE ADÂT Û RÛSÛMÂTNÂME-Yİ EKRÂDİYE ADLI ÇALIŞMASI

### Giriş

**M**ela Mehmûd-i Bazidî, Kürt dili, edebiyatı ve kültür varlığı açısından nadir şahsiyetlerden biri olarak kabul edilir. Âlim ve çok yönlü kişiliğiyle Kürt kültürünün birçok sahasında önemli çalışmalarda bulunan Bazidî'nin önemi, ancak ölümünden yüz elli yıldan fazla bir süre geçtikten sonra anlaşılmaya başlanmıştır.

Mela Mehmûd-i Bazidî'yi ele alan hiçbir çalışma veya araştırmacı, Rus diplomat ve kültür araştırmacısı Alexandre Jaba'dan<sup>1</sup> söz etmeyi de ihmal edemez. Çünkü Bazidî'nin yaptığı hemen hemen bütün çalışmalarında Jaba'nın yönlendirici veya yüreklendirici etkisi göz ardı edilemeyecek bir gerçekliktir. Buna karşılık, Jaba'nın Kürt kültürü, dili ve edebiyatı gibi pek çok sahada yaptığı çalışmaların neredeyse tamamında da bir şekilde Bazidî'nin imzası vardır. Alexandre Jaba Koleksiyonu<sup>2</sup> olarak bilinen ve 54 muhtelif nitelikteki eserden oluşan koleksiyonun büyük çoğunluğunun Bazidî'nin şahsi kütüphanesinden çıkmış olması veya bizzat Bazidî'nin istinsahından geçmiş olması bu iki şahsiyet arasındaki işbirliğinin niteliğini ortaya koymasından önemlidir.

Bazidî'nin en çok tanınan eseri olan *Adât û Rûsûmâtnâme-yi Ekrâdiye*, Kürt toplumunun gelenek, görenek ve ananelerini anlatmanın ötesinde; o

\* Mardin Artuklu Üniversitesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü.

1 Alexandre Jaba hakkında geniş bilgi için bkz.: Rohat Alakom, "Bir İzmir Levantenini Auguste Jaba," *Kürt Tarihi*, S. 11, İstanbul 2014.; Casimê Celil, "Avgüst Jaba Kî Bû?," *Kurdistan Press*, S. 75, 1989; Qana-dê Kurdo, "A. D. Jaba û Rola Wî di Pêşdebirina Kurdzaniyê de," *Rêya Teze*, S. 10, 1973.

2 Söz konusu Alexandre Jaba Koleksiyonu, Kürtçe, Fransızca ve birkaçı da Türkçe ve Farsça olmak üzere 54 eserden oluşmaktadır. Bu eserlerin büyük bir kısmı Arap harfli Kürtçe elyazmalarından oluşmaktadır. Kürt dili grameri, sözlükçülüğü, edebiyatı ve tarihi alanlarındaki temel eserlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan koleksiyonun dijital bir kopyası Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü tarafından Rusya'dan getirilmiş olup koleksiyonla ilgili tavsif ve tıpkıbasım çalışmaları devam etmektedir.

dönemin ruhu, algı dünyası ve düşünce sistemi üzerinden bir 19. yüzyıl Kürt münevveri olarak Bazidî'nin, içinden çıktığı topluma yönelik sosyolojik okumaları biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bazidî'nin, Kürt toplumuyla ilgili gözlem ve tecrübelerini paylaştığı eser, bu yönüyle o dönemi konu alan çalışmalar için önemli bir başvuru kaynağı olarak kabul edilir. Margaret B. Rudenko bu eserin Rusçaya yapılan tercümesine yazdığı giriş bölümünde eserin önemine, "eğer Mela Mehmûd-i Bazidî'nin bu eseri Alexandre Jaba'da bulunuyor olmasaydı, Kürtlerin o çağdaki kültür ve tanımlamalarına dair bu kadar bilgiden de haberdar olamayacaktık"<sup>3</sup> şeklinde işaret etmiştir.

Eldeki çalışmalara bakıldığında, bugüne kadar yapılan Bazidî ve söz konusu eseriyle ilgili çalışmaların nicelik bakımından yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu tespitten hareketle, bu çalışmaları da göz önünde bulundurularak, Bazidî'nin hayatı ve eserleri üzerinde durulduktan sonra eserin dili, tekniği, üslubu ve muhtevası hakkındaki değerlendirmeler paylaşılacak ve bu bağlamda elde edilen bulgular sonuç kısmında ele alınacaktır.

#### MELA MEHMÛD-İ BAZİDÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

##### Hayatı

Mela Mehmûd-i Bazidî'nin (Bayezidî) hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yer bulunmamaktadır. Doğubayazıt veya o dönemdeki ismiyle *Bazid*'te dünyaya geldiği için *Bazidî* mahlasını almıştır. Doğum yılı hakkında tam bir fikir birliğine varılamamış olsa da kaynaklar, genelde 1797 yılı üzerinde birleşmektedir. İlk eğitimini doğduğu yerde tamamlayan Bazidî, bu eğitimi sırasında Kur'an-ı Kerim dışında Mela-yi Batî'nin *Mevlîd* (Mûlid), Molla Halil-i Siirtî'nin *Nehcü'l-En'âm* ve Ahmed-i Hanî'nin *Nübihar* gibi eserlerini okuyarak yetişir. Bazidî gençlik yıllarında İran'ın Tebriz Şehri'ne giderek buradaki çeşitli medreselerde bir süre eğitim aldıktan sonra memleketi Bazid'e dönerek buradaki Hanî Medresesinde müderrislik yapar. Kürtçenin Kürmanci lehçesinde birçok

3 Stig Vicander, "Ein Fest bei den Kurden und im Avesta," *Orientalia Suecana*, C. IX, Uppsala 1970, s. 7-10.

eser veren Bazidî; Arapça, Farsça ve Türkçeyi de bu dillerde eser üretecek derecede iyi bilmekteydi.<sup>4</sup>

Bazidî, Hanî Medresesindeki görevine devam ettiği sırada, 1855'te Osmanlı-Rus savaşı patlak verir ve bunun üzerine Erzurum'a göç etmek zorunda kalır. Rus işgalinin bütün yıkıcılığını hisseden Bazidî, bu işgal sırasında kardeşini kaybeder ve maddi desteğini gördüğü oğlunun işlerinin bozulmasıyla büsbütün zor durumda kalır.

Erzurum'da çaresiz halde, maddi sıkıntılarla boğuşan Bazidî, tam da bu sıkıntılardan dolayı Bayezid'e geri dönme hazırlığı içindeyken, yolu Rusya'nın Erzurum başkonsolosluğu görevine yeni getirilen Alexandre Jaba (1803-1894) ile kesişir.<sup>5</sup> Petersburg Bilimler Akademisi üyesi olan Bernhard Dorn (1805-1881), yakın dostu Jaba'nın Erzurum'a gideceğini öğrendiğinde ondan bölgede yaşayan Kürtlerle ilgili bazı araştırmalar yapması için ricada bulunmuştur. Sonuç itibarıyla Jaba'nın, Kürtlerle ilgili araştırmalarında bir hocaya, yol göstericiye, Bazidî'nin de ilmi ve maddi açıdan bir hamiye ihtiyacı vardı. Böylece bu ikili yapacakları çalışmalar için bir araya gelmiş olurlar.

Jaba'nın amacı Bazidî'den Kürtçeyi öğrenmek, elindeki yazma eserlerin birer kopyasını almak ve dahası halk arasındaki zengin folklor ürünlerine ulaşarak bunları derlemektir. Jaba, bu çalışmalarını bir arşiv oluşturulması amacıyla Petersburg'a gönderecektir. Böylece Bazidî, Jaba'nın hocası, yol göstericisi ve en yakın yardımcısı konumuna gelir. Yaklaşık on yıllık süreci kapsayan bu işbirliğinin ardından, Kürt dili, kültürü ve edebiyatıyla ilgili birçok sözlü ve yazılı eser bir araya getirilerek, daha önceden kararlaştırıldığı gibi, Rusya'daki Petersburg Bilimler Akademisi'ne gönderilir ve bu çalışmalar Alexandre Jaba Koleksiyonu adıyla kaydedilir. Önemli bir kısmı Bazidî'nin hususi kütüphanesinden çıkan ve yine birçoğu Bazidî'nin el hattıyla istinsah edilmiş olan bu eserler aynı zamanda Rusya'daki Kürdoloji çalışmalarının da temelini teşkil eder.

4 Bazidî'nin hayatı hakkında verilen bilgiler çoğunlukla şu eserlerdeki bilgilerin derlenmesiyle elde edilmiştir: Xelil Duhokî, "Mela Mehmûdê Bayezîdî (1799-1867)," *Kovara Gulistan*, S. 1, İstanbul 2002; Mehmet Gültekin, "Di Arşivên Rojava û Osmanî de Derheqê Mela Mehmûd Bazîdî de Agahiyên Nû," *Nubihar*, S. 129, İstanbul 2014; Alexandre Jaba, *Racueil de Notices et Récits Kourdes*, St. Petersbourg 1860; Ferhad Pîrbal, *Mele Mehmûdê Bayezîdî (1799-1867) Yekemîn Çîroknûs û Pexşanûsî Kurd*, Erbil, 2000.

5 Jaba, ilk defa 1848-1853 yılları arasında Erzurum'da bulunmuş ve üç yıllık bir aradan sonra 1856-1866 yılları arasında ikinci defa Erzurum'da görevlendirilmiştir.

Bazidî, 1846'da Osmanlı Devleti'ne isyan eden Botan Emiri Bedirhân Paşa ile dönemin yöneticileri arasında arabuluculukla görevlendirildiği için aynı zamanda diplomat vasfına sahip bir kişi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bedirhân Bey'in Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleştirdiği ve tarihe Botan İsyanı<sup>6</sup> olarak geçen kalkışmada Bazidî, "isyancıların tarafını tuttuğu" gerekçesiyle ihanet suçlamasıyla karşılaşır:

... Erzurum'daki Türk yöneticilerinden Hafız Paşa ve Kemal Bey, ünlü Kürt din adamı Mela Mehmûdê Bayezidî aracılığıyla Bedirhan Bey, Nurullah Bey ve Han Mehmûd'la görüşmeler yapmaya çalıştılar, çünkü Mela Mehmud önceden Bedirhan Bey'i tanıyordu. Fakat bundan beklenen sonuç alınamadı. Mela Mehmûdê Bayezidî, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın bu konuyla ilgili fermanını Cizre yakınlarındaki Osman Paşa'ya sundu ve Bedirhan Bey'in yanına gitti. Ancak henüz Mela Mehmûd, Bedirhan Bey'in yanından dönmeyen Osman Paşa Cizre'ye saldırmıştı. Bu duruma hayret eden Mela Mehmûd, Osman Paşa'nın yanına döndüyse de Osman Paşa, onu yakalatıp mevkufen İstanbul'a yolladı ve padişaha, "Bu kişi Bedirhan Bey'in müttefikidir, devlet hainidir." diye yazdı. Padişah da gerçeği araştırmaksızın onu Van'a sürgün etti. Daha sonra, Han Mehmûd önderliğindeki Kürt ayaklanmasıyla ilişkisinden kuşku edilen Mela Mehmûd, yeniden hapsedildi ama beş gün sonra serbest bırakıldı. ...<sup>7</sup>

Bazidî'nin, doğrudan veya dolaylı olarak emek verdiği hiçbir eserinde gerçek adını tam olarak kullanmadığı görülür. "Mela Efendi," "Hecî Mehmûd Efendi," "Feqîr Mehmûd," "Hoca Mehmûd" gibi mahlasları kullanmanın dışında, yeri geldiğinde hiç isim kullanmadığına da rastlanır.<sup>8</sup> Bazidî'nin, eserlerinde tam veya gerçek adını saklamasındaki sebebin

6 Bkz. Cabir Doğan, "Bedirhan Bey İsyanı, Tanzimat'ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi," *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi*, Yıl: 2010/2, S. 12, s. 15-38.

7 Malmisanij, *Cizira Botanlı Bedirhaniler*, İstanbul, 2009, s. 64-65.

8 Bkz. Ferhad Pirbal, *Mele Mehmûdê Bayezidî (1799-1867) Yekemîn Çîroknûs û Pexşanûst Kurd*, Erbil, 2000, s. 3.

halkın söylentilerinden korunmak olduğu anlaşılmaktadır. Zira Bazidî'nin bir "gavur" ile teşrik-i mesai yapması halk nezdinde ciddi bir kınanma sebebi olabilirdi. Bazidî'nin mahlas kullanma konusundaki çekinceli tutumunu değerlendiren Rus Kürdologu Rudenko da buna benzer bir görüş ortaya koymuştur:

Kesin olarak Mela Mehmûd'un hatt-ı destinden çıktığını bildiğimiz, fakat hiçbir yerinde onun adının yazılı olmadığı birçok elyazması eser elimize geçti. Acaba neden? Mela Mehmûd Müslümanların tepki göstermelerinden çekiniyordu. Bazidî âlim ve molla bir kimse idi ve Müslüman birisinin bir gayr-i müslime yardım etmesi günah-kâr olarak görülmesi anlamına geliyordu.<sup>9</sup>

Bazidî'nin hayatı, sanatı ve eserleri bir bütün olarak ele alındığında, onun Kürt edebiyatına yaptığı katkı ile ilgili olarak vurgulanması gereken birçok özelliğin bulunduğu görülür. Söz konusu özelliklerden, onun Kürt nesrinin kurucusu olması vasfı en dikkat çekici olanıdır. Mensur bir tarzda ve yeni bir yaklaşımla kaleme aldığı Ahmed-i Hanî'nin *Mem û Zîn* mesnevisi Kürt edebiyatında modern nesrin ilk örneği olarak kabul edilir.

Kürt nesri onun eliyle tesis edildi. ... Nasıl ki Ahmed-i Hanî, şiiriyle ulusal bir bilinç uyandırıp bunun ilk temellerini attıysa, Bayezidî de hem nesriyle ve hem de kıymetli, ansiklopedik nitelikli yazılarıyla Kürt Edebiyatını yeni bir mecraya oturtmuştur.<sup>10</sup>

Edebiyatçı, tarihçi, dilbilimci, halkbilimci, mütercim gibi birçok sıfatla nitelendirebileceğimiz çok yönlü bir âlim olan Bazidî, yaşadığı dönemin ve sahip olduğu imkânların üstüne çıkarak özellikle arşivcilik ve derlemecilik yönüyle dikkat çekmiştir. Yaşamı boyunca Kürdoloji sahasındaki araştırmalara kaynak teşkil eden çok sayıda değerli eser kaleme alan Bazidî, 1863'te Erzurum'da vefat etmiştir.

9 Seid Dêreşî, *Şerefnameya Şerefxanê Bedlîsî*, Duhok, 2007, s. 48.

10 Jan Dost, *Adat û Rusûmetnameê Ekradiye, Mela Mehmûdê Bayezidî*, İstanbul, 2012, s. 15-16.



## Eserleri

Mela Mehmûd-i Bazidî'nin tek başına yazdığı veya Alexandre Jaba'ya yardımcı olmak suretiyle ortaya çıkmasına katkı sağladığı başlıca eserleri şunlardır:<sup>11</sup>

### *Yeni Kürdistan Tarihi (Tewarîxê Cedîdê Kurdîstan)*

Bazidî tarafından yazıldığı bilinen fakat şu ana kadar ele geçmeyen kayıp bir eserdir. Eldeki verilere göre Bazidî bu eserini 1857'de yazmaya başlamıştır. Tek nüsha olarak yazılan eserin on bir bölümden oluştuğu ve 1000 sayfa hacminde olduğu belirtilmektedir. Bazidî'nin bu esere yazdığı 50 sayfalık giriş kısmı Jaba tarafından Fransızcaya tercüme edilerek Moskova'da yayınlanmıştır. Eserin, *Şerefnâme* örnek alınarak onunla aynı tarzda yazıldığı ve *Şerefnâme*'nin bıraktığı yerden başlayarak 1785-1857 arasında gerçekleşen olayları içerdiği ifade edilmektedir. Rohat Alakom'un belirttiğine göre, Jaba'nın torunları bugün İzmir'de yaşamaktadırlar ve bu eserin onlarda bulunma ihtimali vardır.<sup>12</sup>

### *Şerefnâme Tercümesi*

Bazidî, Şerefhan Bidlisî'nin Kürt emirlikleri hakkında kaleme aldığı *Şerefnâme*'sini Farsça orijinal dilinden Kürtçeye tercüme eden ilk kişidir. Bazidî, *Tewarîxê Qedîmê Kurdîstan* (Kadim Kürdistan Tarihi) ismiyle tercüme ettiği bu eserini 1858'de tamamlamıştır. Bazidî'nin bazı kısımları atladığı, buraları tercüme etmediği ve bazı yerleri de özet yaparak geçtiği görülmektedir. Rus Kürdolog Margaret B. Rudenko bu eserin orijinal halini *Qanadê Kurdo*'nun bir önsözüyle birlikte 1986'da Moskova'da yayınlamış ve ayrıca Seîd Dêreşî de eserin transkripsiyonlu metnini<sup>13</sup> yayınlamıştır.

11 Bazidî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Ziya Avcı, "Mela Mehmûdê Bazidî (1799-1867)," Kovara Bîr, S. 10/Kış, 2009, s. 9-55.; Murat Çelik, "Adat û Rusûmatname'ê Tewayîfê Ekradiye ya Mela Mehmûdê Bazidî (Metn û Lêkolîn)," Mardin Artuklu Üniv. TYDE, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mardin 2015, s. 51-65.

12 Alakom, s. 53, 55.

13 Seîd Dêreşî, *Şerefnameya Şerefxanê Bedlisî, Tercumeya Mela Mehmûdê Bazidî*, Duhok 2007.

### *Kürtçe-Fransızca Sözlük (Dictionnaire Kurde Français)*

Bazidî ve Jaba ikilisinin birlikte hazırladıkları Kürtçe-Fransızca bir sözlük çalışmasıdır. Eser, 1879'da Petersburg'ta basılmıştır.<sup>14</sup>

### *Hakkâri-Revend Kürtçesi Ağız Sözlüğü*

Bazidî tarafından Kürtçenin Hakkâri ve Revend ağızları arasındaki söyleyiş farklılıklarını tespit etmek amacıyla yazılan 49 sayfalık bu eserin hazırlanmasında Jaba'nın büyük katkıları olmuştur. Bazidî bu eser için bir önsöz kaleme almıştır.

### *Kürtçe-Rusça-Fransızca ve Rusça-Fransızca-Kürtçe Sözlük*

15.000 kelimeden oluşan bu sözlüğün hazırlanmasında Bazidî, Jaba'ya yardımcı olmuştur. 721 sayfadan oluşan eser, 100 Kürtçe diyalog ve bunların Fransızca tercümelerini de içerir.

### *Kürtçe İzahlı Arapça Gramer Kitabı*

Asıl adı *Serf û Be'dê Usûl Lazimeye Te'lîma Bi Zimanê Kurmancî* olan eser, 17. yüzyılın başlarında Ali Teremağî adlı bir Kürt âlimin kaleminden çıkmıştır. Teremağî bu eseri medreselerde eğitim gören ve Kürmancî konuşan talebelerin Arapçayı daha kolay öğrenebilmeleri için hazırlamıştır. Bazidî, Kürt dilinde yazılan ilk gramer kitabı olarak kabul edilen bu eseri Hakkârili bir molladan elde etmiş, ardından dağınık halde bulunan eseri mürettep hale getirerek kendi el hattıyla yeniden istinsah etmiş ve esere tanıtıcı bir önsöz ilave ederek eserin yok olmasını önlemiştir. Söz konusu el yazması St. Petersburg yazma eserler kütüphanesinde<sup>15</sup> muhafaza edilmektedir.

### *Mensûr Mem û Zin Hikâyesi*

Bazidî, Ahmed-i Hanî'nin mesnevi tarzında nazmettiği *Mem û Zin*'ini 1856'da mensur bir tarzda yeniden kaleme almıştır. Bu eser, Kürt

<sup>14</sup> Bkz. M. August Jaba, *Dictionnaire Kurde-Français par M. August Jaba*, Petersburg 1897; Alexandre Jaba, *Dictionnaire Kurde-Français*, İstanbul 2014.

<sup>15</sup> Alexandre Jaba, *Gramaire kurde par Ali Teremakhi* 1a, Jaba tarafından Petersburg Bilimler Akademisine sunulmuştur.

edebiyatının ilk modern hikâyesi olarak kabul edilir. Bu eseriyle Bazidî, Kürt nesrinin kurucusu olarak kabul görür. Eserin Latin harflerine yapılan transkripsiyonlu metni Lîs Yayınları tarafından yayınlanmıştır.<sup>16</sup>

#### *Mensur Hikâyeler (Cami'eyê Rîsaleyan û Hikayetan)*

Bazidî'nin bu eseri üç risale ve kırk derleme hikâyeden oluşmaktadır. Bazidî'nin Muş, Bitlis, Erzurum, Kars, Van ve Erzincan gibi şehirlerde bizzat gezerek gerçekleştirdiği hikâye derlemelerini içeren bir saha çalışmasıdır. Kürt Edebiyatının ilk hikâye antolojisi olan eser, Jaba tarafından Fransızcaya tercüme edilerek 1860 yılında yayınlanmıştır.<sup>17</sup>

#### Diğer Eserler

Mela Mehmûd-i Bazidî'nin gerek tek başına gerek Alexandre Jaba'yla karşılıklı katkı anlamında ortaya koyduğu pek çok eser daha bulunmaktadır. Kürtçe gramer konularını içeren *Rîsaleyi Tuhfe en-Nehrî Fi'z-imanê Kurdan*, yeniden düzenleyerek kendi el hattıyla yazıya geçirdiği Harisê Bedlîsî'nin *Leyla û Mecnûn*'u, Feqiyê Teyran'ın *Şêxê Sen'an*'ı, Selîmê Silêman'ın *Yûsif û Zuleyxa* adlı mesnevisi Mela Mehmûd-i Bazidî'nin ortaya çıkmasına katkı sağladığı eserlerden bazılarıdır.

#### *Adât û Rûsûmât-nâme-yi Ekrâdiye*

19. yüzyıl Kürt aydınlarından Mela Mehmûd-i Bazidî'nin Kürtleri tanıtmak amacıyla yazdığı ve birbirinden farklı birçok folklorik konudan oluşan *Adât û Rûsûmât-nâme-yi Ekrâdiye*, Türkçede tam olarak “Kürtlerin örf ve adetleri” anlamına gelir. Eserin adı ilgili elyazmalarında ‘*Adat û Rusûmatname-yi Ekradiye* ve ‘*Adat û Rusûmatname'ê Tewayifê Ekradiye* olmak üzere iki farklı isim tercihi kaydedilmiştir. Bazidî'nin diğer eserlerine bakıldığında, bunların daha çok çeviri, düzenleme veya Jaba ile yapılan ortak çalışmalardan oluştuğu görülür. Bazidî'nin başka bir katkı olmadan kendi başına yazdığı orijinal nitelikli tek eseri *Adât û Rûsûmât-nâme-yi Ekrâdiye*'dir.

16 Mela Mehmûdê Bazidî, Mem û Zîn, (Arap harflerinden Latinize: Xelil Duhokî), Diyarbakır 2007.

17 Alexandre Jaba, *Recueil des notices et recits kourdes servant a la connaissance de la langue de la litterature et des tribus du Kourdistan*, Rusya Erzurum Konsolosu M. Alexandre Jaba tarafından derlenmiş ve tercüme edilmiştir, St. Petersburg 1860.

Bazidî'nin bu eserini muhteva ve işleyiş bakımından incelediğimizde, eserin sosyal ve kültürel antropoloji alanında yazılmış olduğunu görmekteyiz. Bazidî bu eserini kaleme alırken Kürtlerin yaşadığı birbirinden farklı bölgeleri gezmiş ve buralardan edindiği tecrübe ve izlenimlerini aktarmıştır. Eserde genel olarak 19. yüzyıl Kürt toplumunun yaşam biçimi ele alınmış, bireylerin geliştirdikleri kültürel ilişkiler ve bu konudaki genel eğilimler irdelenmiştir. Bu yönüyle bakıldığında Bazidî için, "Kürtler hakkında araştırma yapan ilk Kürt antropologu" nitelendirmesini yapmak yanlış olmayacaktır.

Eserin bugüne kadar üç ayrı nüshasının olduğu tespit edilmiştir. Tamamı Rusya'da bulunan bu elyazması nüshalardan ikisi Petersburg Bilimler Akademisi Alexandre Jaba Koleksiyonu içerisinde yer alırken, kaynaklarda daha çok müstensihî olan Şah Nezer ismiyle anılan diğer nüsha da Rusya Milli Kütüphanesi M. Saltukov Şçedrin Koleksiyonu içinde yer almaktadır.<sup>18</sup>

18 Esere ait tespit ettiğimiz üç nüsha ve bunların tavsifleri şu şekildedir:

1. Petersburg Bilimler Akademisi A. Jaba Koleksiyonu, Arşiv No: Kurd 34: Eserin adı 1a varlığında Arap harfleriyle *Adat û Rusûmatnameê Tevayîfê Ekradiye û Usûlê Nizamâtê Kurmancî* şeklinde kaydedilmiş ve surh mürekkeple yazılmıştır. Bazidî'nin elinden çıkmış orijinal nüsha yani müellif nüshasıdır. Nüshanın iç ölçüleri 125 x 71 cm. şeklindedir. Karton kapaklı nüsha 193 varaktan müteşekkildir. Avrupai kâğıda istinsah edilen nüsha, h. 1274 (ml. 1858/1859) senesine tarihlenmiştir. Varakların "b" kısımlarında eserin Arap harfli orijinal metni, "a" kısımlarında ise A. Jaba'nın Fransızca tercümesi yer almaktadır. Yine Arap harfli asıl metnin satır aralarında da Fransızca notların yer aldığı görülmektedir.

2. Petersburg Bilimler Akademisi A. Jaba Koleksiyonu, Arşiv No: Kurd 35: 3a varlığında Fransızca ile "Smyrne lé 31 Mars 1868" şeklinde düşülen nottan, nüshanın 1868 senesinde İzmir'de tamamlandığı anlaşılmaktadır. Nüshanın iç ölçüleri 10 x 153 cm. şeklindedir. Nüsha, 263 varaktan oluşmakta ve çeşitli yerlerinde de fevaidler yer almaktadır. Nüshanın 1a varlığında eserin adı *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye* şeklinde belirtilmiştir. Genel olarak sekiz orijinal satırlı ve rik'a hatlıdır. Nüshanın başında A. Jaba'ya ait bir önsöz bulunmakta. Bunun yanı sıra yine nüsha varaklarının "b" kısmının yarısında ve "a" kısımlarının tamamında Jaba'nın Fransızca tercümesi ve metnin Latin harflerine aktarılmış hali bulunmaktadır.

3. Rusya Milli Kütüphanesi, M. Saltukov Şçedrin Koleksiyonu, Arşiv No: Kurd 7: Bu nüsha Şah Nezer tarafından istinsah edildiği için daha çok "Şah Nezer Nüshası" olarak bilinmektedir. Hattının düzgünlüğü ve tertibinin sağlamlığı sebebiyle çalışmalarda da en çok tercih edilen nüshadır; fakat bazı çalışmalarda bu nüshanın ikinci sırada verdiğimiz nüsha ile arşiv bilgileri bakımından karıştırıldığı görüldü. Bu nüsha, eserin 1963'te Rudenko tarafından yayımlanan Rusça tercümesinde de (Margarita Borisniva Rudenko, *Mela Mehmud Bayezidi*, Moskova, 1963) esas alınmış ve tıpkıbasım olarak da bu nüshaya yer verilmiştir. Nüshada Jaba'nın bir önsözü ve eserin Fransızca tercümesine de yer verilmiştir. Bu nüshada Bazidî'nin bu eserin adı herhangi bir yerde kayıtlı değildir. Genel olarak 14'er satırlık nesih hattıyla istinsah edilen nüsha 14 satırlı ve 130 varaklıdır. Eserin istinsahı 1868'de İzmir'de tamamlanmıştır. 25 x 18 ölçülerine sahip olan nüshada Avrupai kâğıt kullanılmış. Eserin önsözünde Müslüman Kürt âlimlerinin gayrimüslimlere yönelik algılarına da yer verilmiş olması dikkat çekicidir.

Bazidî'nin bizzat kendi el hattıyla istinsah ettiği "Kurd 34" numaralı nüshadaki temmet kaydından, eserin 1858'de tamamlandığı anlaşılmaktadır. Eserin ne kadar sürede tamamlandığıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bazidî'nin, bu eseri Alexandre Jaba'nın teşviki ve tavsiyesi üzerine kaleme almış olması, en çok kabul gören görüştür. Zaten Bazidî ve Jaba arasındaki ilişkinin ana ekseni dikkate alındığında bu tezin doğruluğu geçerlik kazanmaktadır. Jaba, Kürtleri tanımak ve bu konuda çalışma yapmak amacıyla Bazidî'den yardım istediğine göre, Bazidî'nin bu eseri, Kürtleri ona tanıtmak amacıyla yazmış olduğunu söylemek mantık dahilindedir.

Kürtlerin örf, adet, gelenek ve görenekleri hakkında yazılan eser, bugüne kadar başta Rusça olmak üzere Türkçe, Arapça, Farsça ve Kürtçe'nin diyalektlerinden Soraniceye de tercüme edilmiştir.<sup>19</sup>

#### Eserin Dil, Teknik ve Üslup Özellikleri

Bazidî, eserinde Kürtçenin Kürmancî lehçesinin Hakkâri-Revend diyalektiğini kullanmıştır. Çoğunlukla Kars, Muş, Hakkâri, Bitlis ve Van dolaylarında konuşulan bu diyalekt ile eser yazmak, klasik Kürt edebiyatında eser verenler için genel bir eğilim olarak karşımıza çıkar. Dönemin müellifleri yaşadıkları bölgede günlük hayatta hangi ağzı konuşuyor olursa olsunlar, bir eser kaleme alacakları zaman yazı dili olarak Hakkâri-Revend diyalektiğini tercih ederlerdi.<sup>20</sup>

19. yüzyıl ikinci yarısının Kürtçe dil ve anlatım özelliklerini yansıtan eser, içerik bakımından halk bilimi ve kültür öğelerini içermesine bağlı olarak, halkın o gün kullandığı konuşma diline çok yakın ve sade bir üslupla kaleme alınmıştır.

Eserin, şekil ve konu örgüsü bakımından belli bir düzene sahip olduğu söylenemez. Bu düzensizlik en çok başlıklandırma konusunda dikkat çekmektedir. Elde bulunan üç nüshadan Alexandre Jaba Koleksiyonu

19 Eserin diğer dillere yapılan tercümeleri şunlardır: Türkçe: *Kürtlerin Örf ve Adetleri*, Çev. Abdullah Babek Pişderi, İstanbul 1998, Rusça: *Puavyi Objay Kurdov*, Çev. M. B. Rudenko, Moskova 1963., Soranice Kürtçesi: *Dab û Nerîti Kurdekan. Nûsîni Mela Mehmûdî Bayezîdî*, Wergêrani le Rûsiyewe: Dr. Şükriye Resul, Bexda 1982, Farsça: *Âdâb û Rusûm-ı Kurdân*, Çev. Aziz Muhammed Pür Daşbendî, 1990 Tahran, Arapça: *El-Kitâb-ı 'Adâd ve Rusûmat-ı Ekrâdiye*, Çev. Reşid Findî, Duhok 2006.

20 Çelik, s. 81.

Kurd 34 ve Kurd 35'te eserin ismi kayıtlıken, Şah Nezer nüshası olarak bilinen nüshada eserin ismi herhangi bir yerde kaydedilmemiştir. Nüshalarda çalışmanın hiçbir yerinde konu başlığı da bulunmamaktadır. Bu durum konuların gelişigüzel ve dağınık şekilde işlenmesine sebep olmuştur. Şöyle ki, aynı başlık altında değerlendirilebilecek bir konu tek başlık altında düzenli şekilde değil, eserin muhtelif yerlerinde değişik vesilelerle tekrar tekrar işlenmiştir. Ayrıca benzer konuların belli başlıklar altında işlenmemiş olması, belli bir konuda hazırlayıcı bilgilerin verilmemesine ve ani geçişlere de sebep olmuştur.

Eserin anlatım tekniğinde Bazidî'nin karşısındaki anlattıklarına ikna etmeye çalışan bir üslup benimsediği dikkatlerden kaçmamaktadır. Üzerinde durduğu bir konuyu bütün yönleriyle açıklamaya çalışan yazar, sık sık örnekleme ve kıyaslama tekniğine başvurmuş ve bunu da özellikle göçebe ve yerleşik kültürde yaşayan Kürtlerle ilgili anlatımlarında uygulamıştır.

Bazidî'nin, Kürtlerin gelenek, görenek ve eğilimlerini anlatırken katı, tek yönlü bir tavır içine girmekten sakındığını söyleyebiliriz. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, Bazidî'nin, tek yanlı bakış açısından sıyrılarak meseleleri farklı açılardan değerlendirebildiğini ve var olanı objektif bir biçimde ortaya koyma konusunda belli bir hassasiyet gözettiğini belirtmek mümkündür. Bunun en iyi örneğini, göçebe Kürtler hakkındaki değerlendirmelerinde bulabiliriz. Eserin muhtelif yerlerinde göçebeler için genelde beğeni ve takdir ifadeleri kullanmış, şehirlilerle kıyaslamalarında göçebeleri üstün tutan ifadeleri öne çıkarmıştır. Fakat göçebeleri bazı konularda amansızca eleştirebildiğini de görürüz. Eserin muhtelif yerlerinde, Kürt olarak bahsettiği göçebe Kürtlerin hile, soygun, yol kesicilik gibi fena hasletlerinden uzun uzadıya bahseder. Bununla beraber Bazidî'nin bir Kürt olarak, her insanın benzer bir durumda gösterebileceği duyarlılığa eş olarak, Kürtlerin olumlu olduğunu düşündüğü özelliklerini anlatırken de müspet bir heyecan duygusuna kapıldığı iddia edilebilir.

#### Eserin Muhtevası

Bazidî, Kürtleri çok yönlü bir şekilde tanıtmak amacıyla akla gelebilecek hemen her konuda tanımlayıcı bilgiler vermiştir. Eserde; Kürtçenin

bölgesel konuşma farklılıklarından toplum içinde kutlanan bayramlara, Müslüman halk ile diğer inanç toplulukları arasındaki ilişkilerden halk arasındaki batıl inanışlara, kadının toplum içindeki konumundan eğlence ritüellerine kadar çok geniş bir konu yelpazesi yer almaktadır.

Eserde ele alınan konuları, müellifin eserde gerçekleştirdiği işleyiş sırasıyla başlıklandırmak gerekirse, şu şekilde bir muhteva tablosu ortaya çıkar:

Kürt halkı ve Kürdistan ismi, “Kürt” lafzı nereden gelmiştir? Kürt dili, Kürt ulusunun unsurları, Aşiret bağlantıları, Kürtlerin affediciliği, Beşik kertmesi, Berdel, Düğünlerin yapıldığı dönemler, Kuzu barınağı, Kavgalara hazırlık biçimleri, Acil durumlar için uyarı davulu, Kürt kadını ve mücadeleciliği, Mücadele biçim ve taktikleri, Namus meselesi, Kadınların toplumda rahat davranabilmeleri ve emektarlıkları, Göçebelik biçimleri, Korunma ve savunma, Misafirlik ve divanhane, Kürt mollaları, Yas tutma, Kürtlerde düşmanlık algısı, Kadınlar, mollalar ve onların merhamet sahibi oluşları, Kız kaçırma, Kadınlara sert davranma, Kürtlerin tolerans sahibi oluşu, Kürtlerin inançları, Hastalıklardan duyulan korku, Kürtlerin bir kavgada ölümü arzulu-  
yor olmaları, Kavga sırasında duyulan korkunun utanç olarak kabul görmesi, Kürt toplumunda kadına verilen değer, Kürtlerin birtakım adetleri, Nazar, İz sürücülük, sezgi ve öngörü, Uğursuz kadın, İhtiyar kadın ve erkekler nelerle uğraşır? Kürtlerin yöneticilerine karşı duydukları sadakat ve bağlılık, Kürtler iyiliği unutmaz, Kürtlerin mertliği, Kürt atları ve savaş silahları, Atın kıymeti, Para biriktirme, Kızların okutulması, Kadınlara mahsus bazı inanışlar, Nazarın bertaraf edilmesi, Kürt ve Allah’a itaatsizlik, Yeni doğan çocukların yıkanması, Kadınlar üzerine birkaç husus, Mevlit ve onunla ilgili adetler, Kız isteme, Başlık ve düğün hediyeleri, Düğün eğlenceleri, Düğün yemekleri, Düğün davetlileri ve gerdek, Kirvelik ve çocukların sünnet ettirilmesi, Çocuk eğitimi, Medrese ve eğitim sistemi, Hoca ve mollalara duyulan saygı, Göçebelerin misafirperverlikleri, Caminin bir misafirhane olarak kabul edilmesi, Van, Muş ve Bayezid Kürtlerinin misafirlik adetleri, Kürtlerin geniş gönlülülüğü, Bazı şeylerin uğursuzluğu, Kocakarı soğukları ve hıdrellez, Helva, Müşterek yaşam örneği olarak yortu (Kızılyumurta bayramı), Türbe ziyareti ve bazı dini terimler, Rebê'nin hikâyesi ve Rebê'nin oğlu Kelho, Kürtlerin

birkaç özelliği, Hayvan ve özellikle koyun yetiştiriciliğindeki uzmanlık, Kürtlerin kendilerini koruma biçimleri ve cins köpekler, At yetiştiriciliği, Ağalık sistemi, Ağaçkurdu, Kürtlerde ant içme, Kürt kadını, Botan ve Hakkâri Kürtlerinin sert tabiatı ve öç alma, Mücadelecilik biçimleri, Silahın önemi, Zanaatkârlık, Kürtlerde iddialaşma (şart oynama), Kürtler arasında oynanan oyunlardan dama ve satranç, Lades, Kürtler Fars dilini sever, Türk dilini ise sevmeyenler, Kürt ve faiz, Tahmini pazarlık usulü (Arap usulü pazarlık), Koç ticareti, Ağalık düzeni, Askeri eğitim, Kürtlerde tarih belirleme ve zaman hesaplama yöntemleri, Koçkatımı, Kürtlerde mektuplaşma biçimi, Uğurlu ve uğursuz şeyler, Evlenme geleneği ve bu konuda mollaların etkinliği, Kürtlerde isim verme, Göbek bağı kesme, Doğum ve doğurma, Su sağlama problemi, Öç alma ve öç alma yöntemleri, Kendini savunma biçimleri, Şeyhlere duyulan güven, Hasta kişiye kendi ömründen ömür dileme ritüeli, Diğer bazı inanışlar, Kürt kadını ve yaşamı, Kadınların toplum içinde rahatça davranabilmeleri, Kürtler ve vakıf malları, Namus meselesi, Oğlancılık, Küfür, kına, kil, Toplumsal dayanışma ve tabiplere duyulan güven, Yas ve ölüm, Ekmek üzerine ant içme, Kış aylarına özgü oturup kalkma adetleri, Beraberce bir yaşam: Kürtler ve gayrimüslimler, Sultan Abdülmecid dönemi, Göçebe ve yerlilerin ilişkileri, Göçebe ve yerlilerin eşleri, Kürt ve gurbet, Göçebelerin hilebazlıkları ve yol kesicilikleri, Kürtlerde zekât ve nakdi yardım, Kürt çadırları, Sünnet etme, Kuaförlük ve cerrahlık, Aydınlatma aletleri, Baş bağlamak nedir? Dövüş giysisi yapma sanatı, Kürtlerde dövüş talimi ve silahşörlük, Sıra gecesi, Oyun, spor ve yün eğiriciliği, Gece eğlenceleri, Düğün, Kürtlerin mezhebi nedir? Cincilik ve falcılık, Taş falı bakan kadınlar, Efsuncu kadınlar, Tırmanıcılık (Dağ sporu), Mutrıplar, Ezidilik, Kürtlerde astronomi.

Eserde ele alınan konular sırası ile tasnif edildikten sonra, bunların arasından en fazla öne çıkan üç farklı konu, Bazidî'nin bakış açısı bağlamında irdelenecektir.

#### Kürtlerin Menşei ile İlgili Tespitler

Eserin ilk kısmında Bazidî, Kürtlerin gelenek, görenek, adet, alışkanlık ve algılayış biçimlerini anlatmaya girişmeden önce; Kürtlerin kökeni, Kürt isminin menşei, Kürtleri oluşturan toplulukların Kürt ismini alış



süreci, Kürt dilinin kökeni ve tekâmül süreci hakkında bazı bilgilendirmeler yapmıştır. Burada belirtmek gerekir ki, Bazidî'nin bu eseri bilimsel veri ve kaynaklara dayanmaktan çok, şahsi gözlem ve tecrübelerine dayanmaktadır. Özellikle Kürt kavramı çerçevesinde öne sürdüğü birtakım tarihi, etimolojik ve olgusal iddialar, o dönemde daha çok halk arasındaki “telakki” düzeyindeki rivayetlere dayanmaktadır.<sup>21</sup>

Mela Mehmûd-i Bazidî'nin eserindeki en önemli iddia veya tespitlerden biri, Kürt ırkının kökeninin Araplara dayandırılmasıdır. Müellif, çalışmasının selam ve dua kısmından hemen sonra ilk konu olarak Kürtlerin kökeni üzerinde durmuş, bu konuda şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

... Kürt aşiretleri eski Arap göçebelerinden gelmektedir. Eski zamanlarda Araplardan oluşan bir aşiret, çoluk çocuklarıyla beraber ayrılarak buralara gelmişlerdir, ki bunların tamamı tek kabileydi. Bunların tamamının dili de daha önce Arapça idi...<sup>22</sup>

Bazidî bu kısmın devamında Kürdistan isminin bir süre öncesine değin kullanılmadığını belirttikten sonra Kürtlerdeki aşiret yapılanmasının ne şekilde gerçekleştiğini de örnekleriyle birlikte şu şekilde ifade etmektedir:

... daha sonra İran ve Horasan sınırlarında boş bulunan yerlere gelmişlerdir ki bu gelenlerden her birinin bir ismi vardı. Mesela Heyder birinin ismiydi. Böylece bu kişiden çoğalanlar onun ismini nispetle Heyderî ismini almışlar ve zamanla bunlar bir aşiret haline gelmişlerdir. Ve mesela bir diğerrinin ismi de Zeylo (Ya da Zilo) idi. Bunun zürriyetinden çoğalanlara da Zeylî adı verilmiştir. Geriye kalan aşiretler de bu şekildedir. Aşiretlerden kasıt şudur ki; her aşiret en nihayetinde bir babadandır ve bu insanlar, üzerinden zaman geçmesiyle beraber bir aşiret oluşturmuşlardır. ...<sup>23</sup>

21 Bazidî'nin, hakkında fikir beyan ettiği Kürt kelimesi, Kürtlerin menşei, kökeni ve dili gibi bazı konularda bilimsel verilere dayanan karşılaştırmalı bilgiler için bkz.: Muhammed Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, İstanbul 2014, s. 50-84, 278-305.”

22 Mela Mehmûd-i Bazidî, *Adât ü Rûsûmât-nâme-yi Ekrâdiye*, Rusya Milli Kütüphanesi M. Saltıkov Şçedrin Koleksiyonu, Arşiv No: Kurd 7, vr. 1b.

23 Bazidî, vr. 1b-2a.

Bazidî, Kürt kelimesinin etimolojisi ile ilgili olarak da ilginç tespitlerine, yine eserin ilk kısımlarında değinmiştir. Burada, aslen Arap olduklarını belirttiği Kürtlerin İran veya Fars kavmi ile oluşturdukları komşuluk ilişkisi sonucunda, onlardan etkilenecek asıl dilleri olan Arapçadan, Farsçaya yakın olan bugünkü Kürtçe dilini kullanmaya başladıklarını öne sürmektedir:

Kürt sözünün kökü Gerde'dir. Bu, söz "toplamak" anlamına gelir. İran, Fars ve Horasan'a komşu olduklarından, çeşitli ilişkiler sonucunda onların dilindeki kelimeleri zamanla toplayıp derlemişlerdir. Böylece yavaş yavaş Arapça olan o eski dillerini terk etmişlerdir...<sup>24</sup>

Aslen Arap olan çeşitli aile topluluklarından geldiklerini belirttiği Kürtlerin, komşu oldukları İran ve Horasan topluluklarından sürekli kelime ödünçlemelerinden dolayı "toplama-derleme" anlamına gelen "Gerde" ifadesiyle özdeşlik kurduklarını ve zamanla bu kelimenin form değiştirmiş biçimi olan "Kürt" ismiyle anılageldiklerini savunmaktadır:

Fars ve İranlıların dillerinden kelime toplayıp derlediklerinden dolayı isimleri Kürt olarak kalmıştır. Bu aşiret ve topluluklar bu hususiyetten dolayı Kürt olarak adlandırılmış ve böylece (zamanla) tanınmış bir millet haline gelmişlerdir.<sup>25</sup>

Bazidî, Kürtlerin örf ve adetleri hakkında bilgi verirken onların mezhepsel mensubiyetlerine de değinmeyi ihmal etmemiş, üstelik bu mensubiyeti Kürtlerin kavmi bir özelliği gibi açıklamıştır. Buna göre, bütün Kürtler istisnasız şekilde Şafi mezhebine mensuptur:

Her ne Kürt varsa, gerek göçebe gerek yerli, tamamı Şafi mezhebi üzerinedir. Bunların içinde Hanefi, Maliki ve Hanbeli olan tek bir kimse dahi bulunmamaktadır.<sup>26</sup>

<sup>24</sup> Bazidî, vr. 2a-2b.

<sup>25</sup> Bazidî, vr. 2b.

<sup>26</sup> Bazidî, vr. 61a.

Kürtlerin İslam dinini kabul etmelerinden bu yana ağırlıklı olarak Sünni-Şafi bir millet oldukları yaygın bir kanaat olarak karşımıza çıkar. “Müslüman Kürtler genel olarak ehlisünnet mezhepleri arasında amelde Şafilığı, itikatta Eşariliği, tasavvufta da Kadirilik ve Nakşibendiliği tercih etmişlerdir.”<sup>27</sup>

Şafilik mezhebinin 11. yüzyılda Kürtler arasında büyük bir hızla yayıldığı da kaynakların üzerinde ittifak ettiği tarihsel bir olgudur. “Mervanilere elli iki yıl emirlik yapan Nasrüddevle Ahmed devrinde yaşayan Şafi âlim Ebû Abdullâh el-Kâzirûnî’nin çalışması sayesinde Şafi mezhebi Kürt topraklarında yaygın hale gelmişti.”<sup>28</sup> Bu gerçekler perspektifinde Kürtlerin çoğunlukla Şafi mezhebinden olduklarını söylemek doğru bir yaklaşım iken, Kürtlerin sadece Şafi mezhebine mensup olduklarını ve aralarında başka bir mezhebin bulunmadığını kesin ifadelerle söylemek doğru bir çıkarım gibi görünmemektedir.

#### KÜRT KAVRAMI BAĞLAMINDA “GÖÇEBE” VE “YERLEŞİK” HALK

Eserde en dikkat çekici hususlardan biri de, eserin isminde ve içeriğinde geçen Kürt ifadesiyle Bazidî’nin, göçebe Kürtleri kastediyor olmasıdır. Kürt kavramının böyle bir anlamda kullanıldığını bildiren çok sayıda eser ve araştırmacı bulunmaktadır. Bunlardan Minorsky, “Kürd” kelimesinin Arapçadaki çoğul şekli olan “Ekrâd” kavramının belli bir döneme kadar sadece göçebe toplulukları tanımlamak amacıyla kullanıldığını belirtir.<sup>29</sup> Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, buna benzer bir nitelendirme biçiminin Türkmenlerle ilgili olarak Osmanlı döneminde de yapıldığını görüyoruz.<sup>30</sup> Bu durumda eserin, bütün Kürtlerin değil, sadece göçebe Kürtlerin

27 İbnü’l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, Çev. M. Emin Bozarslan), İstanbul, 1990, s. 155, 206.

28 Vladimir Minorsky, “Kürtler,” *İ.A.*, VI, İstanbul, s. 1110.

29 Bazil Nikitin, *Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, Çev. Hüseyin Demirhan, İstanbul 1994, s. 33.

30 Osmanlı döneminde Türkmen, kısmen de Türk kavramıyla kastedilenin toplumun köylü ve göçebe kesimi olduğunu gösteren çok sayıda belge ve eser bulunmaktadır. Nitekim Fatih Kanunnamesinin bir ceza bahsinde geçen “Türk veya şehirli olsa” ifadesi Türk kelimesinin göçebe Türkmenler ve köylüler için kullanıldığını açıkça ortaya koyar. Bunun gibi birçok belge ve eserde, özellikle yarı göçebe hayat yaşayan Türkmenler devlet düzenine ayak uyduramamaları ve yerleşik hayata zarar vermeleri sebebiyle eleştirilmektedir. Bu konuda bkz. “Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal tarihi*, C. 1, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 61-82. Tufan Gündüz, “Osmanlı Tarih Yazıcılığında Türk ve Türkmen İmajı,” *Osmanlı içinde*, Ed: Kemal Çiçek, Cem Oğuz, c. VII, s. 92-97.”

gelenek ve görenekleri hakkında yazıldığı sonucu ortaya çıkar. Öte yandan Bazidî, göçebe Kürtler dışında kalan toplumun diğer kesimini “Niştecih, Xwecih” yani “Yerleşikler, Şehirliler” kavramlarıyla ifade etmektedir.

Bazidî, göçebe yapıda yer edinen Kürtlerle yerleşik yapıda yer alan şehirli Kürtleri birbirinden kesin olarak ayırmakta, onları her açıdan ayrı değerlendirmelere tabi tutmaktadır. Bu amaçla göçebe ve yerleşikleri sosyal, ekonomik, örf adet, yaklaşım biçimleri, tutum ve davranışlar bakımından sık sık karşılaştırmaktadır. Söz konusu karşılaştırmalardan birinde, o dönemdeki Kürt toplumunu oluşturan iki temel tabaka arasındaki farkları şu şekilde tarif etmektedir:

Kürtler ve yerleşikler arasında akrabalık ilişkisi çok az olmakla beraber, kız alıp verme meselesi de nadir görülür. Çünkü Kürtler, yerleşiklerin gözünde, manevi değerlere herhangi bir önem atfetmeyen, cesareten yoksun, korkak kişilerdir ve bunların kadınlarından doğan çocuklar da avare ve korkaktırlar. Bu anlayışlarından dolayı Kürtler, yerleşiklerin kızlarını eş olarak almak istemezler. Diğer yandan yerleşikler de Kürtler konusunda, Kürt kadınlarından doğan çocuklar edep ve hayadan yoksun, hırsız ve asi olurlar, biçimindeki bir anlayışa sahiptirler. Bu iki grup, yani yerleşikler ve göçebeler, genellikle birbirlerinden hoşlanmazlar ve anlaşamazlar. Mesela bir kavga çıkarsa Kürt olan yerleşik olan kişiyle, kavgadan çabuk kaçacağı gerekçesiyle, ittifak kurmaz. Hakikaten de iki üç Kürt, on yerleşikle kavga ederse mücadeleye sonuna kadar devam eder ve asla kaçmazlar; fakat yerleşikler Kürtler gibi değiller. Yerleşikler, Kürtlerle nazaran zebun, zavallı ve zayıftır.<sup>31</sup>

Bazidî, göçebe ve yerleşik Kürtlerin genel özelliklerini ve bu iki kısmın birbirleri hakkındaki yargılarını karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koyduktan sonra göçebe ve yerleşiklerle ilgili bu özelliklerin bölge ve şehirlere göre birbirinin tam tersi olabileceğini de şu şekilde örneklemektedir:

31 Bazidî, vr. 50a.

... Göçebe ve yerleşikler hakkında bu anlatılanlar Van, Muş, Bayezid, Kars ve İran için geçerlidir. Fakat Hakkâri, Botan, Diyarbakır ve Soran göçebe ve yerleşikleri için durum bunun tam aksi yöndedir. Bu yerlerde göçebeler (Kürtler), yerleşikler karşısında zebundurlar. İki üç yerleşik kişi on göçebe ile kavga edebilir ve onlardan çekinmez...<sup>32</sup>

Bazidî, yerleşik Kürtlerle göçebe Kürtleri birçok bakımdan kesin bir dille birbirinden ayırmaktadır. Öyle görünüyor ki bu durum, o dönem toplumunun genel bakış açısı ve tutumudur. Bu duruma istinaden Bazidî, göçebe ve yerleşik topluluklarda yetişen kadınların bazı özelliklerine de kız alıp verme geleneği üzerinden şöyle değinmiştir:

Yerleşiklerin Kürt kızlarını nikâhladıkları az da olsa görülebilir. Fakat Kürtler asla yerleşiklerden kız almazlar. Çünkü yerleşik kızları bolluk içinde yetişmişlerdir ve çok nazik olurlar. Göçebe hayatının zor şartlarına katlanamazlar. Göçebeliğin ana şartları olan hayvancılık ve yetiştiricilikten anlamazlar. Bundan dolayı Kürtlerin yerleşik kızlarıyla evlenmeleri mümkün değildir. ... Eğer bir kavga çıkarsa Kürt kadınları kocalarına yardıma koşarlar. Oysa yerleşiklerin kadınları çok korkak olurlar, (kavga anında) evden bile çıkamazlar. Doğrusu, Kürt kadınları bu konuda eşsiz ve benzersizdirler. Çünkü Kürt kadını hem kadın, hem hizmetkâr, hem gözetici ve hem de kavga olması durumunda çok iyi bir kollayıcıdır. Fakat yerleşik kadınlar, kadınlık dışında başka hiçbir işte yararlık gösteremezler. Sabah ezanı okunur okunmaz Kürt kadınları kalkar, ilk iş olarak atların ve diğer hayvanların bakımını yapar ve evin içini dışını süpürürler. Ayrıca yayık döver, süt kaynatır ve mayalar. Eğer evde yakacak odun yoksa gidip onu bir yerlerden topladıktan sonra bununla ekme ve yemek pişirirler. Kadınlar bütün bunları yaparken kocaları hâlâ uykudadır. Zaten erkekler ev işi adına hiçbir şeyi üstlenmezler. Ev ihtiyaçları adına ne varsa hep kadınların omuzundadır. Fakat Kür-

32 Bazidî, vr. 50a-50b.

manca kadınlarının yerleşik olanları bunların tam tersidir. Evde ne iş varsa kocaları bunları yerine getirir. Sadece ekmek, yemek pişirme ve çamaşır yıkama işini kadınlar yapar. Kahvaltı zamanına kadar kadınları avareler gibi yatarlar.

Kürt kadınlarının geneli fakir ve perişan hâldedirler. Bahar, kış, güz hep yalınayak gezerler. Bu biçare kadınlar kış günleri çarık giyerler ve elbiseleri de siyah, kırmızı ve açık mavi renklidir. Fakat bütün fakirliklere rağmen hallerinden hoşnuturlar ve eşlerinin sözlerinden çıkmazlar. Kocaları onlara şiddet uygulasa dahi el kaldırmaz ve küsmek nedir bilmezler...<sup>33</sup>

#### Bazidî'nin Eserinde Kürt Kadını

Bazidî'nin, Kürtlerin örf ve adetlerini anlatırken kadın ve onun toplumdaki yerine ayrı bir önem atfettiği görülür. Kadın konusu, diğer konulara nazaran en çok değinilen birkaç konudan biridir. Eserde kadın olgusu ve imajı, diğer konularda olduğu gibi, belli bir başlık altında değil, eserin genel akışı içerisinde dağınık şekilde ele alınmıştır.

Bazidî'nin Kürt kadını anlatırken, içinde yaşadığı dönemin çok ilerisinde bir algıya sahip olduğunu özellikle vurgulamak gerekir. Bununla beraber Bazidî'nin üstün tuttuğu Kürt kadın tipi güçlü, girişken, mücadeleci ve yiğit bir karakterdir:

... Kadınların da gözü kulağı dövüştedir. Dövüşün evlerine doğru sıçradığını gördüklerinde erkeklere yardıma koşarlar. Kadınların bu kavgalarda yaralanması veya ölmeleri de görülebilecek şeylerdendir...<sup>34</sup>

Bazidî, Kürt kadını Avrupalı kadın tipine benzeterek Kürt kadın ve kızlarının sosyal hayattaki ilişkilerde çok serbest davranabildiğini, kaç-göç yapmadığını belirtmekte ve bunu toplumda kadına duyulan güvenle izah etmektedir:

<sup>33</sup> Bazidî, vr. 51a-52a.

<sup>34</sup> Bazidî, vr. 6a-6b.

Doğrusu kadının erkeklerden sakınması, onlardan gizlenmesi adetten değildir. ... Onlar da Avrupalılar gibi serbesttirler. Bunun sebebi onların kötü davranmayacağına dair duyulan güvendir. Fakat eğer onlardan birisi bir kabahat yapacak olursa da, başka çare yok, onu öldürürler.<sup>35</sup>

Kürt kızları ve kadınlarının çok çalışkan, cesur ve hüner sahibi olduklarını da şu şekilde sözleriyle ifade etmektedir:

Evlerinde hizmetçi bulunmaz. Neredeyse, evin hizmetçileri kendileridir. Evin ne işi varsa kadınlar yapar. Hatta kocalarının atını bile kendileri besler. Erkeklerse dövüş ve kavga dışında hiçbir işle alakadar olmazlar. İcap ederse çarşı pazar işlerini de yine kadınlar yapar...<sup>36</sup>

Bazidî'nin kadına bakış açısı ve bu konudaki argümanları değerlendirme tarzı, yaşadığı çağı aşan, bugünün değer yargılarıyla da örtüşen, ilerici bir bakış açısıdır. Bazidî, dönemindeki Kürt toplumunun kadına yönelik bazı algılarını, dindar ve âlim kişiliğinden de hareketle eleştirel bir süzgeçten geçirmesini bilmiştir. Toplumun kadın üzerindeki haksız tasarruflarını, özellikle evlendirme ritüeli bahsinde şu şekilde eleştirir:

Kürt kız ve kadınlarının yetkileri kendi ellerinde değildir. Kızın babası veya kardeşi onu bir kimseye vermişlerse kız, buna karşı gelemez. Kız istese de istemese de o adamla evlenecektir. Bu bir gelenektir, şeriat değildir...<sup>37</sup>

Yukarıda verilen bu örneğe rağmen Bazidî, Kürt toplumunda kadına çok değer verildiğine, namus meselesini istisna tutacak olursak, kadınların sosyal ilişkilerinde önemli bir serbestliğe sahip olduğuna sık sık vurgu yapar. Bazidî'nin bu tezini savunurken verdiği örneklerin kadına değer

35 Bazidî, vr. 7b.

36 Bazidî, vr. 7b-8a.

37 Bazidî, vr. 12b.

vermekten ileri gelip gelmediği, en azından bugünün değer yargıları bağlamında tartışmalı bir durumdur.

Kadının kavgalı iki taraf arasına girip kavgayı sonlandırabilme yetisini Kürt toplumunda kadına verilen değer ile açıklayan Bazidî, bu olgunun arka planına değinmeyi pek tercih etmemiştir. Halbuki bu durum, yani kavgalı taraflardan birindeki bir kadının karşı taraftan aman dilemesi veya barış talep etmesi, tamamen o tarafın aczinin nişanesi olarak kabul edildiğinden kavga sonlandırılır.

Kürtlerin kadınlara verdiği değerini ortaya koymak için onları toplumda çok makbul olan şeyh ve mollalarla birlikte sayan Bazidî, söz konusu değer ölçüsünü kavgalı tarafların barıştırılması örneği ile ortaya koymaktadır. Öyle ki, kavgalı iki tarafın barıştırılmasında kadınların araya girmesi, şeyh ve mollaların araya girmesi kadar etkilidir:

Birçok defalar kadın, molla veya şeyhler o düşmanların arasına girip onları barıştırırlar. Çünkü Kürtler şeyh, molla ve kadınlara çok fazla değer verirler. Bu üç grup hangi ricada bulunurlarsa bulunsunlar kimse onları geri çevirmez.<sup>38</sup>

Bazidî, dönemin toplumsal bakış açısının erkek egemen veya erkek perspektifli olmasını da eleştiri konusu yapmıştır. Buna göre bir erkekle evlenmesi için söz kesilen kadının, yavuklusu düğünden önce herhangi bir sebepten ölse, bu uğursuz bir durum sayılır. Aynı kadın ikinci defa başka bir erkekle sözlense ve erkek yine ölse, bu sefer o kadın uğursuz olarak addedilir ve kimse o kadına eş olmak istemez. Oysa aynı durum erkeğin başına gelse, bu durum erkek için uğursuzluk gerekçesi olarak görülmez. Müellif, pek de adil olmayan bu bakış açısını şu çarpıcı cümleleriyle idile getirir:

Eğer bir kız kocaya verilse, fakat hâlâ koca evine gitmemişse ve tam da o sırada kocası olacak kişi ölürse, o kadına “serxwure” (Adamın başını yiyen) denir ve genelde o kadınla kimse evlenmek istemez. Maazallah o durum bir daha tekrarlansa artık hiç kimse o kızın yanı-

38 Bazidî, vr. 11b.



na yaklaşmaz. Eğer kadın ölse ve erkek hayatta kalsa kimse bu durumu uğursuzluk sebebi saymaz; velev ki on defa dahi tekrar etsin.<sup>39</sup>

Bazidî o dönem toplumunda kadınların uğursuz saydıkları bazı ilginç tutum ve davranışlardan da bahsetmektedir. Bir şeyleri “uğursuz sayma” eğiliminin o dönemde ne derece yaygın olduğunu bu konuda verilen örnekler üzerinden açıkça görmek mümkündür:

... Kadınları fazlaca namaz kılmaz. Hep çalışırlar ve ev işlerine koştururlar. Kadınlar geceleri evi silmez ve süpürmezler. Bunu uğursuzluk sebebi sayarlar. Geceleri  ıraya üflemezler, yine geceleri aynaya bakmazlar. Bu şeyler de onlara göre uğursuzluk getirir. Geceleri evden bulaşık çıkarmazlar ve akşama yakın zamanlarda, özellikle  arşamba günleri kendileri banyo yapmadıkları gibi çocuklarına da yaptırmazlar. Bunda hastalık olacağı kaygısını taşırlar.<sup>40</sup>

Eserde çok eşlilik ve kadınların miras hakkı durumuna da değinilmiştir. Bu her iki durumda da ibrenin kadının aleyhine işliyor olması o dönem için de geçerlidir. Üstelik miras konusunda kadınların batıl bir inanışına da işaret edilmektedir:

Kürtlerin çoğu tek eşlidir. Ağa kesiminden çok azı iki veya üç kez evlenir. Boşanmak Kürtlerde çok az olmakla beraber hoş da karşılanmaz. Kadınların çoğu baba evinden mal mülk, para almaz. Bunları erkek varislere devrederler. Çünkü miras almak ayıp olarak görülür. Kadınlar şuna inanırlar ki miras alan kadının malı, miras olarak gider...<sup>41</sup>

Kürt kadınları her ne kadar babadan kalan mirası almaz ve bunu ayıp sayarsa da bu durum, kadının asla kendine has malının olmayacağı anlamını taşımaz. Kadınların “şikarte” adı verilen bir mal edinme biçimine sahip olabilecekleri belirtilmektedir:

39 Bazidî, vr. 17a.

40 Bazidî, vr. 20a.

41 Bazidî, vr. 21a-21b.

... Kürt kadınlarının da özel mal mülkleri vardır. Baba evlerinden veya kocalarından almış oldukları büyük ve küçükbaş hayvanlarıyla paraları bulunabilir. Kadınların bu tür mallarına “*şikarte*” adı verilir. Kocalar, eşlerinin mallarını harcamazlar. O kadın gönlüne göre bu parayla (*şikarte*) alışveriş ve harcama yaparak malını artırabilir.<sup>42</sup>

Kürt toplumunda, kadınların ölüm döşeğinde olan hasta bir yakının canına bedel olarak kendi canını feda etmeyi dilemesi şeklinde ifade edebileceğimiz bir uygulama veya inanış bulunmaktadır. “*Xwegorikırın*” adıyla anılan bu uygulamayı eserde genel ayrıntılarıyla tarif eden Bazidî, bu geleneğin batıl bir inanış olduğuna özellikle vurgu yapma ihtiyacı hissetmiştir:

... Eğer onların genç ve sevilen bir yakınları hasta düşüp kendinden geçmişse ve bu hastalığı ağırsa, yani ölüm derecesine gelip hayatından ümit kesilmişse, hasta olan o erkeğin annesi, kız kardeşi ya da genç bir kızı varsa bunlardan o kişiyi çok seven birisi topluluk içinde ölüm döşeğinde yatan o kişinin etrafında üç defa dönerek “Ben canımı bu kişi için feda ediyorum, siz de buna şahit olun ki Allah onun ne hastalığı varsa bana versin ve o sağlığına kavuşsun.” der. ... Bazen tamamen tesadüf eseri olarak Allah’ın emriyle hasta olan o kişi vadesi dolmadığından iyileşir. Öte yandan canını feda ettiğini söyleyen o kadın da vadesi dolduğundan hastalanır ve bir süre sonra ölür.<sup>43</sup>

Bazidî, can feda etme geleneğinin sadece kadınlara mahsus olduğunu da şöyle ifade etmektedir:

... Fakat bu adet sadece kadınlar tarafından kocaları, kardeşleri ve oğulları için uygulanır. Kadınlar kadınlar için, erkekler kadınlar için veya erkekler erkekler için yapmaz.<sup>44</sup>

42 Bazidî, vr. 43a.

43 Bazidî, vr. 41a-42a.

44 Bazidî, vr. 42a.

Kürt kadınlarının Arap kadınlarına özgü bazı süslenme adetlerini uyguladıklarına değinilen eserde, Kürtlerde “*daq/deq*” olarak isimlendirilen dövme yaptırma geleneğinden şu şekilde söz edilmektedir:

Kürt kadın ve kızlarının büyük bir çoğunluğu Arap kadınları gibi yüz, alın ve dudaklarına *deq* (dövme) yaptırırlar.<sup>45</sup>

Bazidî, Kürt kadınlarının toplum içinde, erkekler karşısındaki serbestliklerini eserin çeşitli yerlerinde sık sık vurgulamıştır. Kadınların yabancı erkekler karşısındaki bu rahatlıklarının edep kuralları çerçevesinde olduğunu özellikle vurgulayan müellif, bu serbestliğin o dönem Kürt toplumunun maddi imkânsızlıklarından kaynaklandığını ise mekânsal barınma durumu üzerinden izah etmektedir:

... Kadınları serbest bir şekilde değirmen ve kervanlara giderler. Ev veya çadırlarında on-on beş kadın ve erkek (baba, erkek kardeş, kız kardeş, anne, eş, gelin, damat) tamamı yan yana aynı yerde uyurlar. Fakat bu durum çaresizlikten ileri gelmektedir. Başka yerleri olmadığından hepsinin ev veya çadırlarda beraber uyumaktan başka çareleri yoktur.<sup>46</sup>

Kadınların karşı cinsle olan diyaloglarının edep çerçevesinde olduğunu, yukarıdaki sözlerine şu şekilde eklemektedir:

... Kadın ve gelinleri yüzlerini hiç kimseden saklamazlar, kaç-göç yapmazlar ve herkesle konuşurlar. Bununla beraber edeplidirler, gûnahtan ve kirlilikten sakınırlar.<sup>47</sup>

Bazidî, orta yaş ve üzerindeki kadınların erkek toplumunun içinde rahatça yer alarak tütün, sigara ve kanun gibi keyif verici maddeleri tüketebiliyor olmalarını, kadının toplum içerisindeki serbestliği bağlamında vermektedir:

45 Bazidî, vr. 42b.

46 Bazidî, vr. 42b-43a.

47 Bazidî, vr. 43a.

Yaşını almış kadınların çoğu kanun içerler. Kanunu tütünle doldurup erkek topluluğunun içine oturlurlar.<sup>48</sup>

#### BAZİDÎ VE SULTAN ABDÜLMECİD

Bazidî'nin yaşadığı dönemde Osmanlı tahtında Sultan Abdülmecid bulunmaktaydı. Eserde Sultan Abdülmecid'den bir iki vesileyle olumlu şekilde bahsedilmektedir.

Daha önceki kısımlarda da değinildiği gibi Bazidî, sahip oldukları tarz, tutum ve gelenekler itibariyle göçebe Kürtlerden genel anlamda beğeniyle bahsetmektedir. Fakat yeri geldiğinde bu göçebe Kürtlerin beğenmediği yönlerini eleştirmekten de geri durmayan Bazidî, göçebelerin özellikle yol kesiciliklerinden ve haydutluk yapmalarından rahatsızdır.

Göçebelerin halk içindeki olumsuz davranışları, Sultan Abdülmecid döneminde yeni düzenlemeler çerçevesinde oluşturulan Asakir-i Nizamiye<sup>49</sup> sayesinde son bulmuş, halk rahat bir nefes almıştır. Esasında göçebelerin yerleşik hayata geçirilmesi Osmanlı Devleti'nde düzenli bir politika olarak öteden beri uygulanagelmiş ve söz konusu politika Abdülmecid döneminde de sürdürülmüştür. "Devlet, 17. yüzyılın sonlarından itibaren hem aşiretlerden vergileri tam olarak alabilmek, onların askeri güçlerinden yeterince faydalanmak hem de Anadolu'da meydana gelen karışıklıklardan dolayı boşalan köyleri tekrar meskûn hâle getirmek, tarımsal üretimi artırmak ve onları kontrol altında tutmak amacıyla konargöçer aşiretleri iskân etmeye çalışmıştır. Bu iskân çalışmaları 17. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir."<sup>50</sup>

Bazidî'nin göçebe Kürtlerin zulüm ve eşkıyalıklarını tavsif ederken bu zulümlerinin sona erdirilmesinde Sultan Abdülmecid'in bu konuda izlediği politikadan da bahsetmiş olması önemlidir. Bazidî'nin bu konudaki düşünce ve minnettarlığını ortaya koyan satırları şu şekildedir:

48 Bazidî, vr. 20a.

49 Asâkir-i Nizâmiye hakkında geniş bilgi için bkz.: Musa Çadırcı, "Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu," *Türkler Ansiklopedisi*, C.13, Ankara 2002, s.84.

50 Faruk Söylemez, "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri," *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Yıl: 2007/1, s. 70.

Sultan Abdülmecid Han'ın hilafeti döneminde (Allah O'nun yüksek adaletini ebediyen devam ettirsin) Asakir-i Nizamiye sistemi kurulduktan sonra Kürtler günden güne bertaraf olup zulümleri ortadan kaldırıldı. Zulmeden ağalardan çoğunun hükmü ortadan kalktı. Bu göçebe Kürtlerden çoğu yerleşik düzene geçirildi. Kısaca söyleyeyim ki bunlar güçten kuvvetten düşürüldüler...<sup>51</sup>

Sultan Abdülmecid ve onun söz konusu uygulamalarından bahsederken Bazidî'nin kullandığı terminoloji ve üslupta bazı kodların saklı olduğunu söyleyebiliriz. Padişah'tan bahsederken "Sultan Abdülmecid Han'ın hilafeti" şeklindeki sözleriyle sultanın üzerinde taşıdığı bütün özellik ve sıfatlara özel vurgu yapması ve bunu vurgularken de "Allah onun yüksek adaletini ebediyen devam ettirsin" şeklinde duada bulunması, müellifin sultana duyduğu sevgi ve minnetin yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bazidî'nin Sultan Abdülmecid hakkında takdîrîkâr ifadeler kullanmasını, onun Botan İsyanı sırasında üstlendiği arabuluculuk olayı akabinde gerçekleşen gelişmelere bağlamak akla yatkın görünmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, Botan'daki Bedirhaniler İsyanı'nda arabulucu olarak tayin edilen Bazidî, taraf tutmakla suçlanıp cezalandırılacağı sırada sultanın affedici davranması ile hapisten kurtulmuştu.

#### SONUÇ

Mela Mehmûd-i Bazidî'nin *Adât û Rûsûmâtnâme-yi Ekrâdiye* adlı eseri, Kürtlerin dili ve edebiyatı olduğu kadar, onların sosyal hayatını, gelenek ve göreneklerini, etnolojik ve sosyolojik yapısını anlamak bakımından da çok değerli bir eserdir. Eserin asıl değerini tayin eden şey ise daha öncesinde bu konuda herhangi bir eserin yazılmamış olmasıdır. Eser, bu yönüyle alanında ilk olma özelliğine sahiptir.

Mela Mehmûd-i Bazidî'nin Kürtlerin dili, kökeni, varlığı ve dahası "Kürt" kavramının ortaya çıkışı konusunda birtakım görüşler öne sürmüş olması önemlidir; fakat Bazidî'nin ortaya koyduğu bu tespitlerin bilimsel ölçülere dayandırıldığı söylenemez. Belirtilen bu düşüncelerin bilimsel araştırma verilerinden yoksun olması ve yalnızca o dönem için geçerli olan

<sup>51</sup> Bazidî, vr. 49b.

kanaat düzeyindeki bazı söylemlere dayanıyor olması bile bu eserin değerinden fazla bir şey eksiltmez.

19. yüzyıl göçebe Kürt toplumu hakkında belge niteliğinde değerli bilgilerin paylaşıldığı eserde Bazidî'nin, tavsif ve tanımlamalarında ayrıntıya girmeye özen gösterdiği dikkat çeker. Yüz elli yıl öncesine ait bu tanımlamalar günümüzle karşılaştırıldığında, o günden bugüne çok az şeyin değişmiş olduğu ve Kürtlerin sahip oldukları birtakım alışkanlık ve tutumlarını genel olarak koruyabildikleri görülür.

Bazidî'nin Kürt dili ve kültürü alanındaki çalışmalarının ortaya çıkmasında veya günümüze ulaşmasında Alekxandre Jaba'nın olumlu rolünden bahsedilmişti. Jaba'nın Erzurum'da görevli bir Rus diplomatı olarak, bu çalışmaları teşvik etmesi ve kendisinin de bizzat sahada çalışmış olmasını yalnızca diplomatik bir çaba olarak değerlendirmek mümkün değildir. Onun bu çabasını, Petersburg Bilimler Akademisindeki dostu Bernhard Dorn'un şahsi ricasını yerine getirme gayreti olarak da göremeyiz.

Şüphesiz Jaba da, Minorsky, Nikitin, Garzion ve daha pek çok isim gibi bir oryantalistti. Tam da bu noktada altını önemle çizmemiz gereken şey, Edward Said'in de değindiği gibi, oryantalizmi kültürel ve siyasal bir olgu olarak ele almamız gerektiği ve oryantalizmin görüldüğü kadar saf ve masum bir bilgi disiplini olmadığı, bu yönüyle de sorgulanması gerektiğidir.<sup>52</sup>

Öte yandan Jaba ve diğerlerinin yürüttükleri çalışmaların amaç, kapsam veya düzlemi ne olursa olsun, burada asıl önem kazanan şey, bu Batılı oryantalistlerin Kürt dili ve kültürü alanında, hayati değerdeki birçok kritik çalışmaları yapmış olmalarıdır. Bu çalışmalar bugün bu sahada çalışanlar için temel kaynakların başında gelmektedir.

Çalışma çerçevesinde çıkarılacak diğer bir sonuç da Bazidî ve konu edilen eseri hakkında yeterli sayıda akademik çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Birkaçını saymazsak, var olan az sayıdaki çalışmanın da akademik ölçülerle bağdaştığını söylemek güçtür. Esasında sözünü ettiğimiz sıkıntının sadece bu konu için değil, bütün Kürdoloji sahası için geçerli olduğunu ve bu alandaki çalışmaların henüz emekleme aşamasında olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır.

52 Bkz.: Edward Said, Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu, (Çev.; Nezih Uzel), İstanbul 1998.

## KAYNAKÇA

- ALAKOM, Rohat, "Bir İzmir Levanteni Auguste Jaba," *Kürt Tarihi*, S. 11, İstanbul 2014.
- AVCI, Ziya, "Mela Mehmûdê Bazidî (1799-1867)," *Kovara Bîr*, S. 10/K1Ş, 2009.
- CELİL, Casimê, "Avgûst Jaba Kî Bû?" *Kurdistan Press*, S. 75, 1989.
- ÇADIRCI, Musa, "Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu," *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.13, Ankara 2002.
- ÇELİK, Murat, "Adat û Rusûmatname'ê Tewayîfê Ekradiye ya Mela Mehmûdê Bazidî (Metn û Lêkolîn)," Mardin Artuklu Üniv. TYDE, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2015 Mardin.
- DÊREŞÎ, Seid, *Şerefnameya Şerefxanê Bedlisî*, Tercumeya Mela Mehmûdê Bazidî, Spirêz, Duhok, 2007.
- DOĞAN, Cabir, "Bedirhan Bey İsyani, Tanzimat'ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi," *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi*, Yıl: 2010/2, S. 12.
- DUHOKÎ, Xelil, "Mela Mehmûdê Bayezidî (1799-1867)," *Kovara Gulistan*, S. 1, İstanbul, 2002.
- DOST, Jan, *Adat û Rusûmetnameê Ekradiye, Mela Mehmûdê Bayezidî*, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2012.
- GÜNDÜZ, Tufan, "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Türk ve Türkmen İmajı," *Osmanlı*, Ed: Kemal Çiçek-Cem Oğuz, c. VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- GÜLTEKİN, Mehmet, "Di Arşivên Rojava û Osmanî de Derheqê Mela Mehmûd Bazidî de Agahiyên Nû," *Nubihar*, S. 129, İstanbul 2014.
- İBNÜ'L-EZRAK, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, Çev. M. Emin Bozarşlan, Koral Yayınevi, İstanbul, 1990.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- JABA, Alexandre, *Racueil de Notices et Récits Kourdes*, St. Petersburg 1860.
- , *Dictionnaire Kurde-Français*, Avesta Yayınları, İstanbul 2014.
- JABA, M. August, *Dictionnaire Kurde-Français par M. August Jaba*, Yayınlayan: M. Ferdinand Just, Petersburg 1897.
- KURDO, Qanadê, "A. D. Jaba û Rola Wî di Pêşdebirina Kurdzaniyê de," *Rêya Teze*, S. 10, 1973.
- MALMÎSANÎJ, *Cizira Botanî Bedirhanîler*, Avesta Yayınları, 2009 İstanbul.
- MELA Mehmûdê Bazidî, *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye*, Petersburg Bilimler Akademisi A. Jaba Koleksiyonu, Arşiv No: Kurd 34.
- , *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye*, Petersburg Bilimler Akademisi A. Jaba Koleksiyonu, Arşiv No: Kurd 35.
- , *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye*, Rusya Milli Kütüphanesi, M. Saltıkov Şchedrin Koleksiyonu, Arşiv No: Kurd 7.
- , *Mem û Zîn*, Arap harflerinden Latin harflerine aktaran: Xelik Duhokî, Lîs Yayınları, Diyarbakır 2007.
- MİNORSKY, Vladimir, "Kürtler," *İ.A.*, VI, MEB, İstanbul, s. 1110.
- MUHAMMED Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar Yayınları, İstanbul, 2014.
- NİKİTİN, Bazil, *Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, Çev. Hüseyin Demirhan, Deng Yayınları, İstanbul, 1994.
- PÎRBAL, Ferhad, *Mele Mehmûdê Bayezidî (1799-1867) Yekemîn Çîroknûs û Pexşanûsî Kurd*, Weşanxaneyê Aras, Erbil 2000.

SAID, Edward, *Oryantalizm, Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Çev. Nezih Uzel, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1998.  
SÖYLEMEZ, Faruk, "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkı-  
yalık Hareketleri," *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22, Yıl: 2007/1 Kayseri.  
VICANDER, Stig, "Ein Fest bei den Kurden und im Avesta," *Orientalia Suecana*, C. IX, Uppsala, 1970.